

Katja Hoyer

MUURIN TAKANA

Itä-Saksan historia 1949–1990

Suomentanut Mari Janatuinen

Atena

*Harryn muistolle: olit kumppaneista lojaalein, uskotuista luotettavin,
aina tyyni turvasatama myrskyn hetkellä.*

F I L I FINNISH
LITERATURE
EXCHANGE

FILI – Kirjallisuuden vientikeskus on tukenut tämän teoksen kääntämistä.

Copyright © Katja Hoyer, 2023

First published as BEYOND THE WALL in 2023 by Allen Lane,
an imprint of Penguin Press. Penguin Press is part of the Penguin Random
House group of companies.

Suomenkielinen laitos © Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava

Atena
Jyväskylä
atena.fi

ISBN 978-951-1-42479-6

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

SISÄLLYS

KARTAT	6
Johdanto	13
Ansassa Hitlerin ja Stalinin välissä (1918–1945)	23
Noussut raunioista (1945–1949)	61
Synnytystuskia (1949–1952)	107
Sosialismia rakentamassa (1952–1961)	163
Tiili tiileltä (1961–1965)	221
Se toinen Saksa (1965–1971)	267
Suunniteltuja ihmeitä (1971–1975)	311
Ystäviä ja vihollisia (1976–1981)	357
Eksistentiaalinen huolettomuus (1981–1986)	411
Kaikki jatkaa sosialistista kulkuaan (1987–1990)	465
Epilogi: Yhtenäisyys	519
VIITTEET	529
LÄHTEET	538
KIIHOKSET	550

Kylmän sodan Eurooppa 1989

Jaettu Saksa osavaltioina.

DDR:n jako viiteen osavaltioon lakkautettiin vuonna 1952, mutta niiden nimiä käytetään tässä kirjassa alusta loppuun selkeyden ja johdonmukaisuuden nimissä

0 100 km

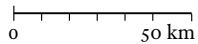

DDR:n hallinnoimat alueet 1952–90

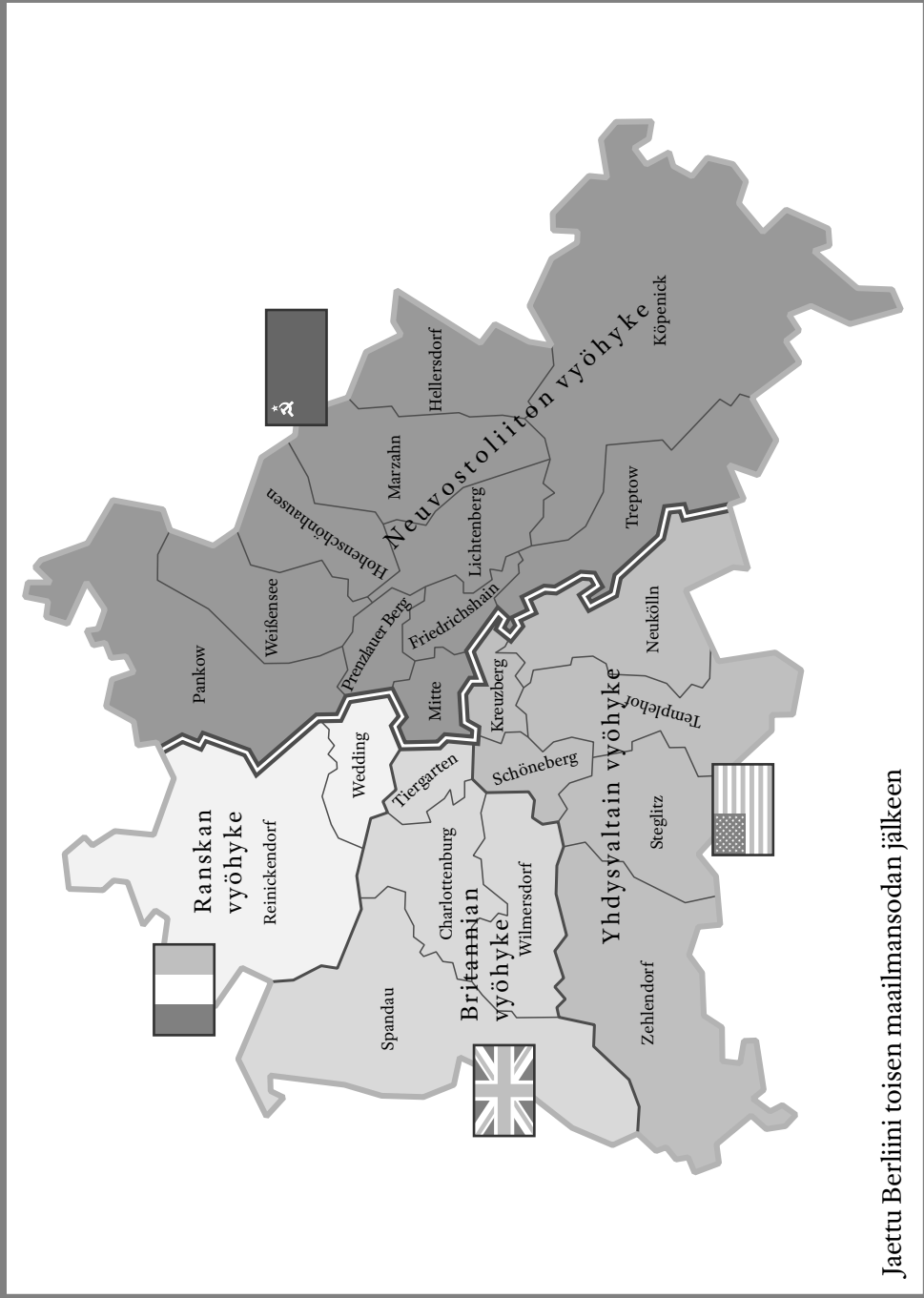
0 50 km

DDR

Jaettu Berliini toisen maailmansodan jälkeen

JOHDANTO

HALLE, SAKSI-ANHALT, 3. LOKAKUUTA 2021. Lavalle nousi 67-vuotias kermanvaaleaan bleiseriin ja mustiin housuihin pukeutunut nainen. Hänet tunnisti heti – olihan hän todennäköisesti maailman vaikutusvaltaisin nainen. Hänen housupuvuistaan, vaaleasta polkkatukastaan ja asiallisesta olemuksestaan oli tullut jo ikonisia. Kun hän asettui paikalleen Saksan ja Euroopan unionin lippujen väliin ja sääti puhujakorokkeen mikrofonin korkeutta, monet yleisössä kokivat todistavansa historiallista hetkeä. Kuusi-toista vuotta Euroopan suurinta demokratiaa johdettuaan pian vallasta luopuva Angela Merkel oli tullut puhumaan kansallisesta yhtenäisyydestä.

Lokakuun 3. päivä on Saksassa kansallispäivän lähin vastine. Se on nimeltään Saksan yhtenäisyyden päivä, *Tag der deutschen Einheit*, ja sillä juhlistetaan maan jälleenyhdistymistä vuonna 1990. Sitä edeltävät 41 vuotta Saksoja oli ollut kaksi: lännessä Saksan liittotasavalta (*Bundesrepublik Deutschland, BRD*) ja idässä Saksan demokraattinen tasavalta (*Deutsche Demokratische Republik, DDR*). Saksojen yhdistymisestä on kulunut 31 vuotta, mikä ei vielä riitä hautaamaan Saksan kahtiajakoa syvälle historiaan. Päinvastoin. Vallasta luopuva liittokansleri Merkel aloitti pu-

heensa kuvailemalla Saksojen jälleenyhdistymistä tapahtumaksi, »jonka useimmat meistä ovat kokeneet tietoisina ja elämäämme muuttavana.»¹

Vuosi 1990 oli vedenjakaja paitsi Saksan kansakunnalle myös Merkelille henkilökohtaisesti. Silloin alkoi hänen vakaa nousunsa Saksan politiikan huipulle. Vuonna 1954, kun Merkel oli vain kolmen kuukauden ikäinen, hänen perheensä oli muuttanut isän aloitteesta Länsi-Saksasta Itä-Saksaan. Merkel vietti elämänsä ensimmäiset kolmekymmentäviisi vuotta Saksan sisäisen jakolinjan itäpuolella. Noiden vuosien mittaan hän kasvoi papin tyttärestä itsevarmaksi tieteenharjoittajaksi, ja Itä-Saksan-vuodet vaikuttivat häneen vähintään yhtä paljon kuin vuoden 1990 jälkeen kuluneet kolme vuosikymmentä.

Angela Merkelin pitkä ura Saksan politiikan huipulla todistaa, että Saksojen jälleenyhdistyminen onnistui monella tapaa. Kun hänen kotinsa, Itä-Saksan valtio yhtäkkiä hajosi ja tuli osaksi länsisaksalaista järjestelmää, jota Itä-Saksa oli niin pitkään vastustanut, Merkel ryhtyi välittömästi toimimaan katselematta taakseen – ainakaan julkisesti. Hän tajusi, että maassa, joka halusi osoittaa olevansa nyt kansakuntana yhdistynyt, hänen itäsaksalainen taustansa oli teoriassa kilpailuvaltti. Todellisuudessa itäsaksalaisuudesta oli etua niin kauan kuin se pysyi vain taustalla eikä ollut hänen identiteettinsä. Vallanpitäjät eivät halunneet jatkuvaa muistutusta siitä, että itä- ja länsisaksalaisten mieleen rakentuneen muurin murtaminen kestäisi kauemmin kuin oikean muurin kaataminen.

Kun Merkel joskus harvoin kertoi yksityiskohtia elämästään DDR:ssä, siihen suhtauduttiin vallanpitäjien parissa vihamielisesti – heidän keskuudessaan dominoivat edelleenkin länsisaksalais-taustaiset. Kun Merkel kertoi vuonna 1991, että osana väitöskirjaansa hän oli vuonna 1978 joutunut kirjoittamaan esseen aiheesta

»Millainen on sosialistinen elämäntapa?», toimittajat tekivät kaikkensa löytääkseen kirjoituksen. »Kuka tietää, millaisen skandaalin he toivoivat paljastavansa», Merkel pohti myöhemmin.² Tällainen poliittinen essee oli erottamaton osa DDR:n yliopistoelämää ja monille vastentahtoinen tehtävä – niin myös Merkelille, joka sai loistavan akateemisen uransa ainoan huonon arvosanan juuri tästä esseestä. Kuten monet muut DDR:ssä elämiseen liittyvät seikat, tämäkin episodi osoitti, että »on selvästikin uskomattoman vaikea käsittää ja tehdä helposti ymmärrettäväksi, miten me silloin elimme», kuten Merkel huomautti hiukan ennen kuin hänestä tuli liittokansleri vuonna 2005.³

Vaikka Merkel oli päättänyt olla juurikaan raottamatta itäsaksalaisen menneisyytensä verhoa, hänen elämänsä Itä-Saksassa oli kuitenkin erottamaton osa häntä. Lokakuussa 2021, kun hänen vetäytymisensä politiikasta oli jo tiedossa, hän käytti virkakautensa viimeisenä Saksan yhtenäisyyden päivänä tilaisuutta hyväkseen nostatakseen esille sen, että hänen kaltaistensa itäsaksalaisten elämäntarinoihin oli suhtauduttu kuin luurankoihin kansakunnan kaapissa. Merkelin poliittista puoluetta lähellä oleva Konrad-Adenauer-säätiö oli ylistänyt hänen poliittista sopeutumiskykyään ottaen huomioon hänen »elämänkaarensa itäsaksalaisen painolastin», kuten säätiö sitä kutsui.⁴ Liittokansleria tämä onneton muotoilu selvästi vaivasi. »Painolastin?» hän totesi elämänsä alkuvaiheen kuvailusta ärtyneenä. »Tarpeettoman taakan, jonka voi vain ravistaa harteiltaan?»⁵ Merkel korosti, että tällä julkiseksi esiintymiseksi poikkeuksellisen henkilökohtaisella hetkellä hän ei puhunut liittokanslerina vaan »kansalaisena, joka on idästä, yksi yli 16 miljoonasta DDR:ssä eläneestä ihmisestä, jotka kohtaavat tällaista arvostelua yhä uudelleen [...] ikään kuin heidän elämällään ennen Saksojen jälleenyhdistymistä ei olisi juurikaan merkitystä [...] riippumatta siitä, millaisia hyviä ja huonoja kokemuksia heillä oli.»⁶

Merkelin tavoin myös monet muut entiset DDR-kansalaiset ovat turhautuneita siihen, miten heidän elämäänsä DDR:ssä pidetään edelleen merkityksettömänä. Vuoden 1990 jälkeen tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että enemmistö heistä kokee yhä tulevansa kohdelluksi »toisen luokan kansalaisena» jälleenyhdistyneessä maassa. Kaksi kolmannesta kokee näin vielä tänä päivänäkin.⁷ Monet ovat kokeneet, että heitä on peittelemättä tai epäsuorasti painostettu luopumaan itäsaksalaisesta »painolastistaan» ja sopeutumaan saumattomasti heille uuteen kulttuuriin. Merkel sopeutui yhdistymisen jälkeiseen tilanteeseen erittäin menestyksekkäästi ja kiipesi politiikan jyrkkiä tikkaita aina huipulle asti, mutta silti mediassa sanottiin välillä hänestä »paistavan läpi», ettei hän ole »syntyjään liittotasavaltaisen ja eurooppalainen»⁸ – ikään kuin Merkel ei olisi ollut »syntyperäinen» ja »alkuperäinen» asukas maassa, jota hänet oli valittu johtamaan. Merkel oli ollut kuusitoista vuotta maan korkeimmassa poliittisessa virassa, mutta silti hänen oli itäsaksalaisena edelleen osoitettava uskollisuuttaan kieltämällä menneisyytensä.

Samoin kuin yksittäisten itäsaksalaisten edellytetään minimoivan vuotta 1990 edeltäneen menneisyytensä jäljet, koko kansakunnalle tuntuu olevan äärimmäisen kiusallista, että DDR on osan historiaa. Monella tapaa prosessi DDR:n poistamiseksi kansallisesta narratiivista alkoikin jo ennen kuin maa lopullisesti lakasi olemasta. Vuonna 1989 Berliinin muurin murruttua entinen Länsi-Saksan liittokansleri Willy Brandt lausui kuuluisat sanansa: »Nyt kasvaa yhteen se, mikä kuuluu yhteen.» Monille niin idässä kuin lännessä asuville saksalaisille heidän maansa kahtiajako, joka oli kylmän sodan aikana vaikuttanut vain osalta elämää, näyttäytyi nyt epäluonnollisena asiointilana, toisen maailmansodan seurauksena ja ehkä jopa siitä annettuna rangaistuksena. Eikö Saksa ollut tehnyt vuoteen 1990 mennessä tarpeeksi päästäkseen tästä histo-

riansa synkstä luvusta? Eikö se ansainnutkin uuden alun ilman jatkuvia muistutuksia menneestä? Francis Fukuyaman toteamus kylmän sodan lopusta »historian loppuna» tuntui Saksan tapauksessa erityisen osuvalta. Kansakunnalla oli halu ja tarve nähdä Saksojen jälleenyhdistyminen myrskyisän 1900-lukunsa onnellisena päätöksenä. Jos Saksan vuosikymmenen mittaisen jakautumisen vaikutus, joka tuntuu edelleen, katsotaan miksikään muuksi kuin kaukaiseksi historiaksi, tämä illuusio rikkoutuu. Jos DDR jotenkin muistettaisiin, niin vain yhtenä Saksan diktatuureista – yhtä etäisenä, synkkänä ja parantumattomana kuin natsismi.

Vuotta 1990 ei myöskään haluttu nähdä uutena alkuna kaikille saksalaisille. Länsisaksalaiset olivat kasvaneet liiaksi kiinni ajatukseen, että vuosi 1945 oli heidän oma »nollapisteensä», jolloin demokratia alkoi hennosti versoa toisen maailmansodan tuhkausta. Saksan liittotasavallan alkuaikojen ongelmista huolimatta sen tuottama vauraus ja vakaus olivat hyvin lohdullisia väestölle, joka ei vuoden 1914 jälkeen ollut kokenut juuri muuta kuin sekasortoa. Tässä oli Saksa, josta saattoi olla ylpeä. Länsi-Saksa julistettiin valtion jatkumoksi, Itä-Saksa sen poikkeamaksi. Niinpä vuoden 1990 jälleenyhdistyminen tuntui lopettavan pakotetun kahtiajaon hyvällä tavalla – ja monen itäsaksalaisenkin mielestä oli juuri näin. Vuosina 1989 ja 1990 monet kannattivat maansa lakkauttamista niin puheillaan kuin teoillaan.

Vaikka molemmat osapuolet olivat yhtä mieltä jälleenyhdistymisestä, elämää edesmenneessä Itä-Saksassa ei tule unohtaa tai haudata arkistoihin merkityksettömänä osana historiaa. DDR:n poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten kokeilujen ylä- ja alamäet ovat jättäneet jälkensä maan entisiin kansalaisiin, jotka kantavat näitä kokemuksia mukanaan – eivätkä vain »painolastina». Miljoonat tämän päivän saksalaiset eivät voi eivätkä haluakaan kieltää eläneensä DDR:ssä. Vaikka heidät muovannut maailma romahti

Berliinin muurin myötä vuonna 1989, se ei pyyhkinyt pois heidän elämänsä, kokemuksiaan ja muistojaan. Suuri osa länttä piti kuitenkin DDR:ää Saksan maaperällä käydyn kylmän sodan todellisenä häviäjänä, mikä antoi moraalisen oikeutuksen tuomita kaiken DDR:ään liittyneen. Kun Saksan demokraattinen tasavalta katosi kirjaimellisesti yhdessä yössä 3. lokakuuta 1990, se menetti myös oikeuden kirjoittaa omaa historiaansa – siitä *tuli* historiaa. Historiaa kirjoittavat voittajat, eikä Itä-Saksa ole tässä poikkeus.

Suuressa osassa länttä on ollut vaikea ymmärtää, miksi kukaan haluaisi muistella elämänsä rautaesiripun takana. Vaikuttihan kylmän sodan voittaminen osoittaneen muut elämänmallit vääriksi. Siinä missä läntistä kulutusmyönteisyyttä ja liberaaleja arvoja muistetaan täysissä väreissä, DDR esitetään harmaana ja yksitoikkoisen sumeana – vailla yksilöllisyyttä, toimijuutta tai merkitystä. Lännän kuvitelmissa itäsaksalaiset haaskasivat 41 vuotta muurilla saarrettuna Venäjän alusmaana, jota valvoi valtion turvallisuusministeriö eli Stasi (*Ministerium für Staatssicherheit*). Mitä muistamisen arvoista siinä on?

DDR:n sivuuttaminen pelkkänä Saksan historian alaviitteenä, joka joutaa painua unohduksiin, on epähistoriallista. Itä-Saksa oli valtiona olemassa yli neljäkymmentä vuotta, pitemmän ajan kuin ensimmäinen maailmansota, Weimarin tasavalta ja natsi-Saksa kestivät yhteensä. Missään vaiheessa DDR ei ollut staattinen maa, jonka aika olisi täysin unohtanut vuosina 1949–1989. Noina vuosikymmeninä tapahtui valtava muutos. DDR:n kehitykseen vaikuttivat pitkälti ihmiset ja tapahtumat, joiden kehityskaari ulottuu paljon varhaisempaan aikaan, ei vain lähimenneisyyteen ennen vuonna 1961 tapahtunutta muurin rakentamista vaan aikaan ennen koko valtion perustamista vuonna 1949. Vuodesta 1914 alkaen Saksa oli ollut lähes jatkuvien mullistusten kourissa, eivätkä 1900-luvun alkupuolen sekasorron taloudelliset, poliittiset, so-

siaaliset ja psykologiset seuraukset kadonneet yhtäkkiä DDR:n perustamisen myötä.

Tämä kirja jäljittää Saksan demokraattisen tasavallan juuria pidemmältä ajalta. Näin saadaan konteksti olosuhteille, jotka johtivat maan syntyymiseen vuonna 1949. Hahmottelen sitä seuranneiden neljän vuosikymmenen aikana tapahtunutta kehitystä sen sijaan, että käsittelisin tätä ajanjaksoa muuttumattomana kokonaisuutena. 1950-luvulla vastasyntyneen tasavallan huomio oli lähes yksinomaan maan perustan poliittisessa ja taloudellisessa vakauttamisessa. Tämä tapahtui sekä kansalaisten kanssa että heidän ylitseen, minkä vuoksi vuosikymmentä leimasivat paitsi onnistumisuskoinen toiveikkuus myös väkivaltaiset tyytymättömyydenpurkaukset.

Kun Berliinin muuri rakennettiin vuonna 1961 ja koulutetun työvoiman pako Länsi-Saksaan estettiin väkisin, maa vaikutti asettuvan aloilleen. Edistystä ja kansallista yhtenäisyyttä luotiin kunnianhimoisilla rakennushankkeilla, kuten suunnittelemalla Berliinin Alexanderplatz uudelleen ikonisine televisiotorneineen, sekä avaruusinnostuksella ja tieteen läpimurroilla. Sosiaalinen liikkuvuus tarjosi työväenluokalle ennen kokemattomia mahdollisuuksia, ja monet itäsaksalaiset olivat ylpeitä saavutuksistaan.

Kun heidän työnsä johti 1970-luvulla kommunistisen maailman korkeimpaan elintasoon, DDR otti jalansijaa maailmannäyttämöllä: siitä tuli Yhdistyneiden kansakuntien jäsenmaa ja monet maat eri puolilta maailmaa tunnustivat sen valtiona. Itäsaksalaisia tuotteita vietiin Britanniaan ja Yhdysvaltoihin asti. 1970-luvun öljykriisit kuitenkin korostivat DDR:n luontaista haavoittuvuutta ja riippuvuutta Neuvostoliitosta. Kun Moskova perui lupaamansa öljy- ja kaasutoimitukset, Itä-Saksa ei enää kyennytkään ylläpitämään kansalle tutuksi tullutta elintasoja menemättä varakkoon.

Maan ikääntyvä hallinto ei enää tahtonut pysyä ajan tasalla eikä myöskään tiennyt, mitä tehdä. 1980-luvun puoliväliin tultaessa järjestelmä oli kalkkeutunut joustamattomaksi ja hauraaksi; se kaipasi kipeästi uudistuksia. Kun niitä ei alkanut kuulua, itäsaksalaiset pyrkivät itse saamaan muutosta aikaan. Kunkin vuosikymmenen aikana koettiin erilaisia vaiheita, länteen avautumista ja jälleen sisäänpäin kääntymistä, ja nämä monimutkaiset historialliset vaihtelut vaikuttivat itäsaksalaisten kokemuksiin niin hyvässä kuin pahassakin.

Stasi valvoi ihmisten elämää ja usein myös puuttui siihen kaikissa DDR:n historian vaiheissa, mutta tämä ei tehnyt itäsaksalaisista passiivisia. Itse valtiokaan ei koskaan ollut pelkkä passiivinen Neuvostoliiton satelliittivaltio, vaikka se olikin riippuvainen Moskovan hyvästä tahdosta. Itäsaksalaiset elivät ja muokkasivat erityistä saksalaista valtiokokeilua, jota kesti suuren osan 1900-luvun jälkipuoliskosta. Sen poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset ominaispiirteet ansaitsevat historiankirjoituksen, jossa maata kohdellaan muunakin kuin vain muurilla erotettuna »Stasi-valtiona» ja jossa sille annetaan sen ansaitsema asema Saksan historiassa.

Tämä kirja pohjautuu haastatteluihin, kirjeisiin ja asiakirjoihin ja päästää ääneen monenlaisia itäsaksalaisia. Heidän elämäntarinsansa ovat oleellinen osa kertomustani valtiosta, jota he muovasivat ja joka muovasi heitä. Kirjaa varten olen haastattelut poliitikkoja, kuten Egon Krenziä, yhtä DDR:n viimeisistä johtajista, ja viihdealan ihmisiä, kuten poplaulaja Frank Schöbeliä. Enemmistö haastatelluista koostui niistä, jotka pitivät valtion pyörät pyörimässä: opettajista, kirjanpitäjistä ja tehdastyöläisistä aina poliiseihin ja rajavartiijoihin. Lopputuloksena on uusi DDR:n historia, joka valottaa heidän kadonneen maansa eri puolia poliittisesta johdosta arkielämään.

Kylmän sodan konteksti loi molemmin puolin rautaesirippua yksinkertaistavaa kuvaa »siitä toisesta» rautaesiripun takana. DDR maalasi lännestä hyvin summittaista ja vihamielistä kuvaa, ja samaan aikaan DDR:stä itsestään tuli irvikuva siitä mustavalkoisesta kommunismin maailmasta, jollainen muurin takana kerrottiin olevan. DDR:n katoamisesta on nyt kulunut yli kolme vuosikymmentä, ja tällä välin on kasvanut saksalaisten uusi sukupolvi, jota fyysinen raja ei enää erota kahtaalle. Tämä sukupolvi ei ole koskaan kokenut kahden saksalaisen järjestelmän kilpailua eikä kahden saksalaisen armeijan suuntaavan pelottavaa asearsenaaliaan toisiaan kohti. Kun kylmä sota ja sen synnyttämä vahva vihamielisyys etäännyivät yhä kauemmas historiaan, meille avautuu uusia mahdollisuuksia tutkia Itä-Saksaa emotionaalisen ja poliittisen etäisyyden päästä.

Ehkä kahtiajaon sekä menetettyjen ja saavutettujen identiteettien haavat olivat heti jälleenyhdistymisen jälkeen vielä liian tuoreita, jotta niitä olisi voitu käsitellä – vaikutti paremmalta antaa haavojen arpeutua. Nyt on aika uskaltaa tarkastella DDR:ää uudelleen. Jos sitä uskalletaan katsomaan ennakkoluulottomasti, se näyttää mustavalkoisena sijasta värikylläisenä. DDR:ssä oli sortoa ja julmuutta, mutta myös mahdollisuuksia ja yhteenkuuluvuudentunnetta. Useimmat itäsaksalaiset yhteisöt kokivat tätä kaikkea – kyyneleitä ja vihaa, naurua ja ylpeyttä. DDR:n kansalaiset elivät, rakastivat, tekivät töitä ja vanhenivat. He kävivät lomamatkoilla, vitsailivat poliitikoistaan ja kasvattivat lapsiaan. Heidän tarinansa tulee saada sijansa Saksan narratiivissa. On aika katsoa kunnolla sitä toista Saksaa, joka oli muurin takana – se on muutakin kuin muuri.

ANSASSA HITLERIN JA STALININ VÄLISSÄ

1918–1945

Siperia jäädyttää törkyturpasi umpeen!

Saksalaiset kommunistit

SVERDLOVSK, SIPERIA, 16. ELOKUUTA 1937. Erwin Jöris, 24-vuotias berliiniläinen, tönäistiin ahtaaseen selliin. Pimeydessä löyhkäsivät hiki, ulosteet ja pelko. Sellissä viruvista 58:sta muusta poliittisesta vangista vain kourallinen jaksoi uupuneena kääntää riutuneet kasvonsa kohti ovea silmäilläkseen tulokasta. Erwin vilkuili ympärilleen löytääkseen tilaa istua, mutta lattia oli täyteen ahdettu. Niinpä hän seiso i ainoassa mahdollisessa paikassa, käymälän eli ison, kannellisen tynnyrin vieressä. Hän seiso i tuntikausia, sitten päiväkausia, sitten viikkokausia. Hänen jalkansa turposivat, hänen suunsa kuivui ja hänen karheaa kurkkuaan poltti joka kerran hänen nielaistessaan. Eräänä päivänä hän romahti. Kun hänet raahattiin sairastuvalle, hän puristi heikoilla käsillään rintaansa. Sairastuvalla hänet tutki lääkäri, joka päätteli hänen vain teeskentelevän sairasta ja lähetti hänet takaisin selliin.

Sverdlovskin vankilan muona-annokset eivät riittäneet pitämään hengissä edes Erwin Jörisin kaltaista hyväkuntoista nuoru-

kaista. Eräänä päivänä ruoaksi jaettiin »Stalin-kakkua», vanhentunut leipää ja kauhallinen kahvia. Kun Erwin romahti uudelleen, kukaan ei kiinnittänyt häneen huomiota. Houreissaan hän kuuli vankilan oven avautuvan. Sotilas huusi selliin jonkin nimen, ja joku vastasi: »Täällä!» »Sait kymmenen vuotta. Tänne. Tavarat mukaan.» Erwiniä ympäröivät vangit alkoivat puhua oikeudenkäynneistä ja »pidätysaalloista». Eräs vangeista totesi: »Nämä tuomioistuimet vain selaavat paperit nopeasti läpi. Jos he ovat nukkuneet hyvin, saatat olla onnekas ja selvitä viidellä vuodella. Jos he ovat humalassa, saat 25 vuotta.» Aina oven auetessa vangit vaikenivat. Kenen vuoro olisi tällä kertaa?¹

Erwin Jöris oli yksi monista saksalaisista kommunisteista, jotka olivat muuttaneet Saksasta Neuvostoliittoon 1930-luvulla. Sen jälkeen kun kommunismi ja sosialismi olivat 1800-luvun puolivälissä kehittyneet alkuperäisiä vaikeampitajuisia älyllisiä juuriaan laajemmaksi ilmiöksi, niistä oli tullut Saksassa teollistumisen ja kaupungistumisen ruokkimia joukkoliikkeitä. Saksalaisiin ääri-vasemmistolaisiin poliitikoihin ja aktivisteihin oli kyllä aiemminkin kohdistettu eriasteista valtiollista väkivaltaa heidän ideologiansa takia, mutta Adolf Hitlerin valtaannousu oli tapahtumana aivan eri mittaluokkaa. Hitlerin noustua valtakunnankansleriksi 30. tammikuuta 1933 Erwinin ja hänen toveriensa oli paettava Saksan natsihallintoa, joka ryhtyi tehoiskuihin vasemmistoa vastaan. Erwin tovereineen haki turvaa Neuvostoliitosta, jonka poliittiset ja ideologiset juuret olivat vuoden 1917 lokakuun vallankumouksessa. Neuvostoliitto oli heidän poliittisen utopiansa ensimmäinen ja ainoa toteutus. Tästä poliittisesta utopiasta he olivat haaveilleet raataessaan ja nähdessään nälkää ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä koettelemuksen vuosina. Nyt he osoittaisivat Neuvostoliitossa kiitollisuuttaan tekemällä voitavansa, jotta maailmaa rakennettaisiin paremmaksi. Historioitsija Peter Erlerin mukaan

Neuvostoliitossa oli vuosikymmenen puolivälissä noin 8 000 aikuista saksalaista, jotka olivat paenneet maahan poliittisista syistä.² Heidän joukossaan oli poliittisesti aktiivisten kommunistien lisäksi työläisiä, näyttelijöitä, muusikoita, kuvataiteilijoita, tieteilijöitä, opettajia, kirjailijoita ja monia muita. Heitä yhdisti pettymys kaikkeen, mikä heidän isänmaassaan oli mennyt pieleen vuoden 1914 jälkeen.

Erwin Jöris oli syntynyt Berliinin itäreunalla vuonna 1912, ja hän kuului siihen nuorten sosialistien sukupolveen, jonka kirjaimellisestikin verinen ura oli alkanut Saksan kaupunkien kaduilla eikä ensimmäisen maailmansodan juoksuhaudoissa. Jöris oli vielä nuori poika, kun hänen isänsä oli mukana ajamassa Saksan viimeistä monarkkia, keisari Vilhelm II:ta maanpakoon Saksan vallankumouksessa marraskuussa 1918. Hänen lapsuutensa oli täynnä verisiä tarinoita tammikuun 1919 spartakistikapinasta sekä köyhyyttä ja nälkää, joista hänen perheensä kärsi vuoden 1923 hyperinflaation aikaan.

Erwinin kasvuvuotia leimasivat työväenluokkaisten asuinalueiden viha, kurjuus ja väkivalta. Kapitalismi oli pettänyt työväenluokan, joka oli Erwinin elinaikana lähinnä vain kärsinyt. Ei ollutkaan ihme, että kuusitoistavuotiaana vuonna 1928 hän päätti, että hänen sukupolvelleen täytyi olla jokin muukin tie. Erwin liittyi Saksan kommunistisen puolueen (*Kommunistische Partei Deutschlands, KPD*) nuorisjärjestöön, Saksan kommunistiseen nuorisoliittoon (*Kommunistischer Jugendverband Deutschlands, KJVD*). Se järjesti marsseja ja koulutti tulokkaita tappelemaan kaduilla, kirjoittamaan ja jakamaan propagandalehtisiä sekä julkaisi sanomalehteä, jonka nimi oli *Die Arbeit* (Työ). Näin haluttiin valmistella teinikäisiä uusia jäseniä jatkamaan vanhempiensa luokkataistelua. KJVD:n jäseneksi liittyi 35 000–50 000 nuorta saksalaista, jotka taistelivat mielestään paremman Saksan puolesta.

Kun Adolf Hitleristä tehtiin valtakunnankansleri 30. tammi-kuuta 1933, Erwin Jöris ja hänen toverinsa joutuivat vakaviin ongelmiin. Alle kuukautta myöhemmin, 27. helmikuuta 1933, Saksan parlamentti eli Valtiopäivätalo sytytettiin palamaan, ja natsit väittivät syylliseksi nuorta alankomaalaista kommunistia Marinus van der Lubbea, joka myös tunnusti teon – kidutettuna. Hitler sai 85-vuotiaan ja yhä raihnaisemman Saksan valtakunnanpresidentin Paul von Hindenburgin myöntämään hänelle hätätilaoikeudet, jotta väitetty van der Lubben lietsoma kommunistinen vallankumous saataisiin tukahdutettua. Henkisesti yhä heikompi Hindenburg suostui ja käytti perustuslain artiklan 48 Saksan valtakunnanpresidentille suomia hätätilaoikeuksia allekirjoittaessaan surullisenkuuluisan asetuksen Valtiopäivätalon palon jälkeen. Lailla kumottiin kansalaisvapaudet ja sallittiin Hitlerin miesten pidättää vastustajiaan mielivaltaisesti ja ilman syytettä tai oikeudenkäyntiä. Monille Saksan kommunisteista tämä tarkoitti kuolemanrangaistusta.

Tulipalon jälkeen Preussissa vangittiin kahden viikon sisällä noin 10 000 kommunistia. Heidän joukossaan oli myös Erwin Jöris, joka tuomittiin turvasäilöön ja sijoitettiin yhteen ensimmäisistä keskitysleireistä, KZ Sonnenburgiin (*KZ = Konzentrationslager*, keskitysleiri), joka avattiin 3. huhtikuuta 1933 lähellä Kostrzynia nykyisessä Puolassa. Natseille Erwinin kaltaiset nuorukaiset olivat pikkutekijöitä. Natsit jahtasivat KPD:n johtajia, jotka voisivat vielä estää natseja saamasta valtiopäivillä läpi lainsäädäntöä – natsit tarvitsivat sen lakkauttaakseen demokratian laillisella tekosyyllä. Viimeisimpien, marraskuun 1932 vaalien jälkeen kommunisteilla oli valtiopäivien 584 paikasta edelleen hallussaan 100 paikkaa. Valtiopäivätalon tuhopolton jälkeen he kaikki joutuivat armottoman ajojahdin kohteeksi.

Vain muutama päivä tulipalon jälkeen, 3. maaliskuuta 1933, natsit pidättivät KPD:n johtajan Ernst Thälmannin, jota sanottiin

»Teddyksi». Samana päivänä oli Preussin määräyksellä kumottu rajoitukset, jotka koskivat äskettäin perustettua salaista poliisia *Gestapoa*. Näin Gestapo sai poliisitoimissaan ja rangaistuksissaan käytännössä vapaat kädet. Armoton salainen poliisi oli päästetty irti, ja Thälmannista tuli sen ensimmäinen uhri. Kun viranomaiset yrittivät kerätä materiaalia oikeudenkäyntiin Thälmannia vastaan, häntä kohdeltiin toistuvasti kaltoin. Hänet raahattiin monta kertaa Moabit-vankilan sellistä *Gestapon* päämajaan Berliinin Prinz-Albrecht-Strasselle. Siellä hänelle langetettiin ankarin rangaistus, jonka laitton turvallisuuskoneisto pystyi antamaan. Tammikuun 8. päivänä vuonna 1934 häneltä lyötiin suusta neljä hammasta ja hänet hakattiin verille *sjambokilla*, sarvikuononahkaisella piiskalla. Sjambok tuli myöhemmin tunnetuksi Etelä-Afrikan apartheid-politiikan yhteydessä: siellä poliisivoimat käyttivät sitä laajalti. Thälmann murhattiin lopulta Buchenwaldin keskitysleirissä vuonna 1944.

Monet saksalaiset kommunistit pakenivat ulkomaille päästäkseen karkuun Hitlerin roistoja. Jotkut jatkoivat poliittisesti aktiivisina ja perustivat vastarintasoluja Prahaan ja Pariisiin Komunistisen internationaalin (Kominternin) tuella. Komintern oli Neuvostoliiton ohjaama organisaatio, joka pyrki edistämään kommunismia maailmassa. Monet entiset KPD:n jäsenet muuttivat suoraan Moskovaan, missä he tarjosivat palvelujaan kommunistivaltiolle. He veivät puolisonsa ja lapsensa mukanaan ja ryhtyivät rakentamaan uusia yhteisöjä paikkaan, jota olivat 1920- ja 1930-luvun alun taisteluidensa mittaan alkaneet ihannoida. Niinpä ajatukset kommunismista Saksan maaperällä alkoivatkin itää ennemmin Moskovassa kuin Berliinissä.